

Fossiele zoogdierresten van Haerst en Sekdoorn, een aanvulling

Bert de Haar¹

Inleiding

Eerder mocht ik in dit tijdschrift de twee nog functionerende zandwinplassen bij Zwolle introduceren, met vooral aandacht voor de tertiaire en kwartaire fossielen die daar gevonden kunnen worden (De Haar, 2017; vergelijk Van Uum 2003). Later kon ik in Grondboor & Hamer van beide locaties nog een vondst presenteren (De Haar, 2019). Maar in mijn eerste artikel was ik wat al te enthousiast met een determinatie en er is dus een rectificatie nodig. Die bied ik hieronder, maar ik maak meteen van de gelegenheid gebruik om de informatie over de twee vindplaatsen up to date te maken en nog drie vondsten uit Haerst te presenteren.

Correctie: *Panthera* uit artikel 2017 bleek *Ursus*

Niet lang na de publicatie van mijn eerste artikel over Haerst en Sekdoorn meldde Charlie Schouwenburg mij per e-mail dat de hoektand die ik toeschreef aan de Euraziatische grottenleeuw *Panthera leo spelaea* (Goldfuss, 1810), volgens hem een berentand was. Op 3 november 2018 hadden we eindelijk de gelegenheid om, in de pauze van een WTKG-bijeenkomst in het Oertijdmuseum in Boxtel, samen deze hoektand (figuur 1a en b, identiek aan de figuren 3 en 4 bij mijn artikel uit 2017) te vergelijken met afgietsels van met zekerheid gedetermineerde hoektanden van grottenleeuwen en die van beren.

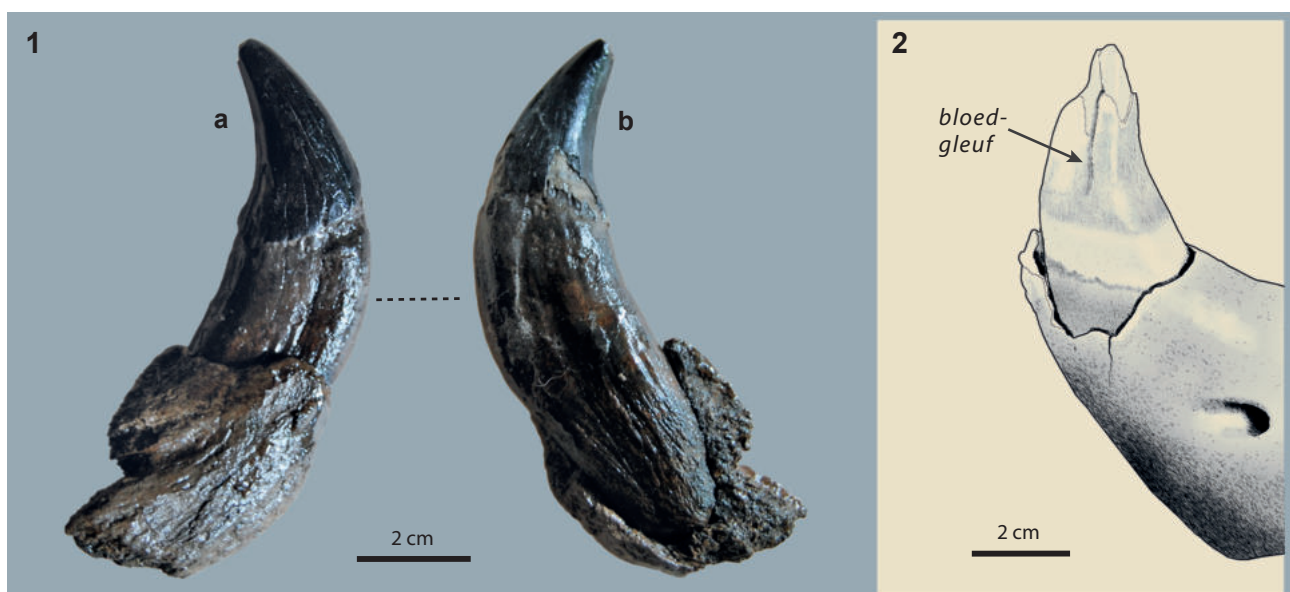
Charlie had gelijk, de hoektand was van een beer. Een grottenleeuw heeft, vergeleken met een beer, duidelijk bredere

hoektanden, zowel relatief ten opzichte van de hoogte als absoluut genomen. En over die hoektanden van leeuwen loopt in de lengte ook nog eens een bloedgleuf, die ontbreekt op de hoektanden van beren. Het verschil is te zien als u figuur 1 vergelijkt met de tekening van een hoektand van een grottenleeuw uit de collectie van Naturalis (collectienummer RGM 86957; zie Koot, z.j.) (fig. 2).

Wat voor beer het dan precies betreft, is niet zo makkelijk uit te maken. Gezien de lagen waaruit in Haerst zand wordt gewonnen, kan deze hoektand op z'n vroegst uit het Eemien stammen en op z'n laatst uit het Holoceen. Dan hebben we de keus tussen de grottenbeer *Ursus spelaeus* Rosenmüller & Heinroth, 1794, en de bruine beer *Ursus arctos* Linnaeus, 1758, waarbij de keus voor de laatste soort waarschijnlijker is omdat de grottenbeer heel zeldzaam was in wat nu Nederland is (vergelijk voor die zeldzaamheid en de grote morfologische overlap bij pleistocene beren: Schinkel, 2020). Anderzijds moeten we er rekening mee houden dat de Rijn vroeger via het IJsseldal veel materiaal uit het huidige Duitsland naar Zwolle heeft gebracht, wat een grottenberentand uit die zandwinning niet helemaal onmogelijk maakt. We zullen het dus houden op een onderkaakse rechterhoektand van een beer *Ursus* sp. Voor de faunalijst van Haerst maakt deze correctie geen verschil: zowel *Panthera leo spelaea* als *Ursus* sp. werden door Van Uum (2003) al vermeld.

Fig. 1. Hoektand rechteronderkaak *Ursus* sp. uit Haerst, a is wangzijde, b is tongzijde. Foto's: Lucas de Haar.

Fig. 2. Hoektand linkeronderkaak *Panthera leo spelaea*, tekening - met bij de pijl de bloedgleuf - naar een deel van een foto van de onderkaak uit Naturalis met collectienummer RGM 86957.

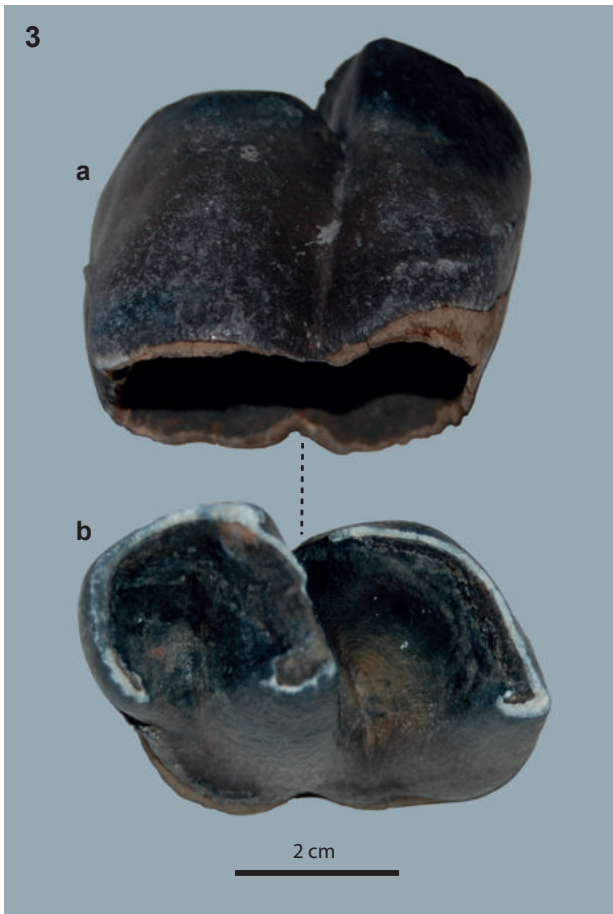

Fig. 3. Melkpremlaar rechteronderkaak *Coelodonta antiquitatis* uit Haerst, a is onder- en wangzijde, b is boven- en tongzijde. Foto's: Lucas de Haar.

De zandwinplassen

Inmiddels is er in de Sekdoornse plas en de Bomhofspas (Haerst) veel veranderd. In 2019 zijn op beide zandwinlocaties drijvende zonneparken gerealiseerd (fig. 4 en 5). Met groene stroom kunnen Sekdoorn en Haerst zo nog een hele tijd bijdragen aan de bestrijding van de klimaatcrisis.

In Sekdoorn is de bestaande vaste zeefinstallatie in 2018 buiten werking gesteld. Daarna is daar nog enige tijd met een mobiele installatie gezeefd, maar eind 2019 is ook daar een eind aan gekomen. Het zand wordt inmiddels eens in de zoveel maanden opgezogen en met het meegekomen grind, hout, fossielen en al op een depot gespoten, vanwaar het zonder enige fractionering wordt uitgeleverd. Daarmee is er weinig kans over om daar nog enig fossiel te vinden.

Dick Schlüter, tot dan een van de weinige frequente verzamelaars van artefacten en fossiel materiaal op Sekdoorn, werkt met de archeologen Marcel Niekus en Dick Stapert aan een overzicht van de archeologische vondsten die op Sekdoorn zijn gedaan, voorzien van een faunalijs van gevonden fossiele resten van pleistocene zoogdieren, op basis van zijn eigen collectie en die van andere verzamelaars die Sekdoorn hebben bezocht. Dat artikel zal in 2021 verschijnen in de editie-2020 van het jaarboek Overijssels erfgoed.

In Haerst is voorafgaand aan de plaatsing van de drijvende zonnepanelen het middendeel van de plas tot zo ongeveer de maximale diepte uitgezogen, waarbij het gewonnen zand op een depot in het water aan de rand van de plas gespoten is. Momenteel wordt weer nieuw zand gewonnen aan de overkant van de Bomhofspas, maar daarvoor is eerst tweederde van het depot in de plas gebruikt als bron voor de winning van op korte termijn uit te leveren zand. Dat zand en wat daarbij verder is opgezogen, is dus twee keer door een zandzuigerbuis gegaan: eerst door een wat bredere aan een grote, speciaal daarvoor ingezette boot, daarna door een wat smallere op de gewone, kleinere boot met een zuigbok. Alle zand gaat daar voor uitlevering nog steeds door de gebruikelijke fractioneerinstallatie, waarbij een grove, een fijne en een middelfractie worden gescheiden.

Ook uit Haerst: een premolaar van *Coelodonta*, een atlas van *Castor* en een gewei van *Cervus*

Net voordat op Haerst begonnen werd met het definitief uitdiepen van het middengedeelte van de plas, vond ik in de grove fractie een merkwaardig fossiel. Ik hoopte dat

Fig. 4. Overzicht van de zandwinlocatie Sekdoorn met drijvend zonnepark (Foto met toestemming van GroenLeven).

Fig. 5. Overzicht van de zandwinlocatie Haerst met drijvend zonnepark (Foto met toestemming van GroenLeven).

het een tand zou blijken te zijn, maar daar was het wel erg dun voor en ook de vorm kwam mij heel merkwaardig voor (fig. 3). Was het misschien een raar soort hoef? Een paar weken eerder had de fijne fractie al een halswerveltje opgeleverd, een atlas, die me te klein leek voor een of ander hert en die daarmee voorlopig ook ongedetermineerd bleef (fig. 6).

Gelukkig kon ik op 30 maart 2019 naar de bijeenkomst van de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, waar Bram Langeveld beide vondsten nauwkeurig wilde bekijken.

De deels beschadigde atlas, vertelde hij mij, zou wellicht toebehoord kunnen hebben aan de Euraziatische bever *Castor fiber* Linnaeus, 1758. Vergelijking met de afbeeldingen van een atlas van een recente subadulte bever uit de referentiecollectie van de ArchéoZoothèque (Argant, 2010), maakt deze toeschrijving heel waarschijnlijk. Kleur en fossilisatiegraad doen vermoeden dat het fossiel uit een warmere periode van het Weichselien stamt of uit het (Vroeg) Holoceen.

Het merkwaardige fossiel bleek onder de deskundige blik van Bram geen hoef, maar een melkpremoelaar uit de onderkaak van een wolharig neushoornkalfje *Coelodonta antiquitatis* (Blumenbach, 1799). De wortelloze melkpremoelaar (grootste lengte 5 cm, grootste breedte 3,5 cm, grootste hoogte 6 cm; mogelijk een rechter dp4) vertoont aan de bovenzijde rondom iets van slijtage, wat erop zal duiden dat de kies nog niet zolang geleden geheel is doorgebroken. Op basis van het vergelijkingsmateriaal dat Vanheuverzwijn (2020) zo overzichtelijk presenteert, neem ik aan dat het kalfje bij overlijden ongeveer anderhalf jaar oud was.

En tenslotte mag ik hier een soort recordpoging melden. Toen het materiaal uit het tijdelijke depot in de Bomhofsplas de weg naar de fractioneerinstallatie ging vinden, kwam er op de grove storthoop een deel van een geweastang van een edelhert *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758 terecht (fig. 7a), met onder de rozenkrans een fragment van het schedeldak (fig. 7b). Het gewei is dus niet afgeworpen, maar werd bij

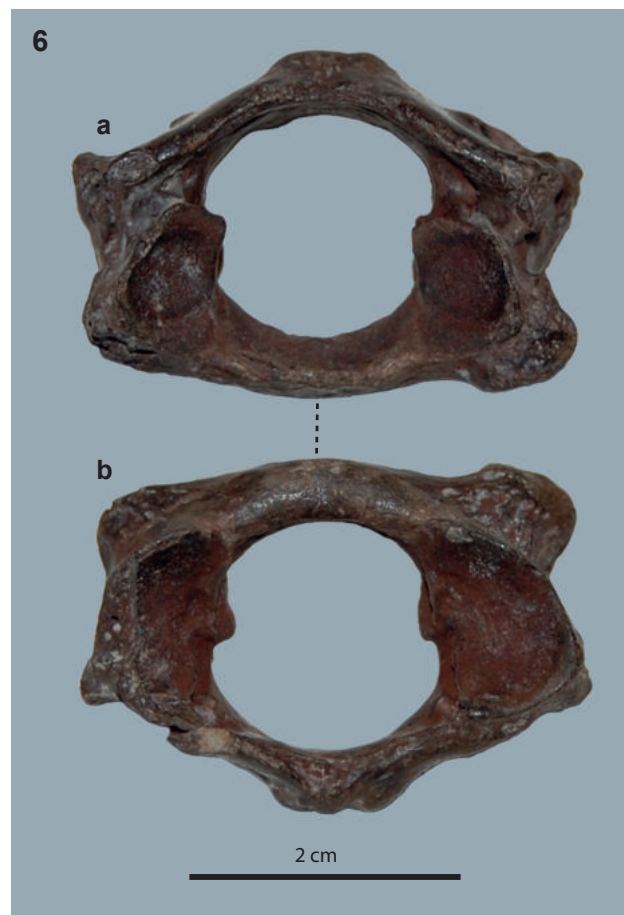

Fig. 6. Atlas *Castor fiber* uit Haerst, a is schedelzijde en b is draai-zijde. Foto's: Lucas de Haar.

Fig. 7. *Cervus elaphus* uit Haerst, a is fragment geweastang, b is schedelfragment aan basis geweastang. Foto's: Lucas de Haar.

overlijden nog gedragen door het edelhert. Kleur en fossilisatiegraad van het geweifragment suggereren een holocene ouderdom. Alle zijtakken waren afgebroken, maar de eerste 36 cm (gemeten in een rechte lijn van schedelbasis tot breukvlak) van de hoofdtak van dit fossiel heeft twee keer een zuigbuis (met korf ter voorkoming van verstoppingen) overleefd, plus de dodentocht door de fractioneerinstallatie met op het eind een vrije val van meer dan twee meter. Ik ben benieuwd wat voor vondsten Haerst nog op gaat leveren.

Dankwoord

Natuurlijk gaat mijn dank allereerst uit naar de personeelsleden die werken op Haerst en Sekdoorn, want zonder hun medewerking kan er niets gevonden worden op deze zandwinnings. Charlie Schouwenburg en Bram Langeveld ben ik erkentelijk voor hun determinaties, waarmee ik voor fouten ben behoed. De organisatie GroenLeven komt, in de persoon van mevrouw Joyce Posthumus, dank toe voor het welwillend ter beschikking stellen van goed fotomateriaal voor de figuren 4 en 5 bij dit artikel. Mijn zoon Lucas de Haar ben ik dankbaar voor het maken van de foto's voor de figuren 1, 3, 6 en 7 bij dit stuk.

Literatuur

- Argant, T., 2010. [Album] *Castor fiber*, subadult. https://www.archeozoo.org/archeozootheque/index/category/156-castor_d_europe_langen_european_beaver_lang_langes_castor_europeo_lang_ (geraadpleegd 20-01-2021).
- De Haar, B., 2017. Signalement van een vindplaats: Haerst (en Sekdoorn) onder Zwolle. – Afzettingen van de Werkgroep voor Tertiaire en Kwartaire Geologie 38 (1): 7-10.
- De Haar, B., 2019. Slurfdragers uit het Zwolse. – Grondboor & Hamer 73 (3), 108-110.
- Koot, M. (z.j.). Grottenleeuw, *Panthera leo*. – <https://www.geologievannederland.nl/fossielen/zoogdier-beschrijvingen/grottenleeuw> (geraadpleegd 20-01-2021).
- Schinkel, A., 2020. Een snijtand van *Ursus* cf. *U. deningeri* Von Reichenau, 1904 van Maasvlakte 2. – Cranium 37 (2), 10-22.
- Van Uum, R., 2003. Zandwinning 'Haerst' bij Zwolle, vreemde eend in het rivierengebied: over ijstijden, begraven stuwwallen, Pleistocene zoogdieren, walnoten en Ordovicische sponzen. – Grondboor & Hamer 57 (6), 101-112.
- Vanheuverzwijn, J., 2020. Leeftijdsschatting van een zeer jonge *Coelodonta antiquitatis* (Blumenbach, 1799) - wolharige neushoorn - op een kaakfragment uit het Midden-Pleniglaciaal van West-Vlaanderen, België. – Cranium 37 (1), 61-69.

¹Bert de Haar, e-mail: bertdehaar@gmail.com